

NOVIODUNUM ÎN LUMINA SIGILIILOR BIZANTINE

de I. BARNEA

Alături de alte descoperiri arheologice, cele circa 80 de sigilii de plumb bizantine găsite aici prezintă interes pentru studiul vieții din municipiul și portul Noviodunum (Isaccea, jud. Tulcea), pentru că ele confirmă legăturile intense ale Imperiului bizantin cu aceste ținuturi. Articolul prezintă sigiliile cele mai importante și subliniază atenția specială de care Noviodunum s-a bucurat din partea imperiului pentru poziția sa comercială și strategică la frontiera sa de nord.

Situat pe malul drept al Dunării, la ultimul vad important al marelui fluviu și la circa 30 km înainte de Deltă, municipiul¹ și portul Noviodunum (Isaccea, jud. Tulcea) s-a bucurat de o atenție specială din partea Imperiului cu capitala la Constantinopol, pentru poziția sa comercială și strategică la frontiera de nord a acestuia. O serie întreagă de descoperiri arheologice făcute întâmplător sau cu prilejul numărului redus de săpături arheologice, confirmă acest lucru. Dintre toate, o primă mențiune merită miile de monede bizantine, majoritatea din timpul dinastiei Comnenilor (1081–1180)², de când datează și un medalion bizantin din email *cloisonné*, descoperit în ultimul timp³, precum și mai multe cruciulițe-engolpion de bronz, din sec. XI–XIII⁴.

O categorie de obiecte deosebit de importante pentru studiul relațiilor așezării de la Noviodunum cu Constantinopolul și cu alte centre ale Imperiului bizantin o constituie sigiliile bizantine de plumb, descoperite până acum în acest loc. Numărul lor este de circa 80 de exemplare, împrăștiate în diferite colecții publice și particulare, ca de ex.: Institutul de Arheologie din București, Muzeele de Arheologie din Tulcea și Constanța, colecția particulară a medicului Dorin Nicolae din Tulcea și cea a lui S. Schultz de la Berlin. Mai mult de jumătate din aceste exemplare au fost publicate. Restul, dintre care unele ilizibile, din cauza stării rele de conservare sau anonime (când nu este vorba decât de simple flanuri), sunt inedite. Majoritatea acestora se află în Muzeul de Istorie Națională și Arheologie din Constanța⁵. În continuare, vom prezenta

¹ Al. Barnea, *Peuce* 10, 1991, 1, p. 81–84.

² I. Barnea, *DID* III, 1971, p. 333–334; I. Barnea și Al. Barnea, *Peuce* 9, 1984, p. 104; Fl. Topoleanu, *Peuce* 9, 1984, p. 197–200; Gh. Mănușu Adameșteanu, *Peuce* 12, 1996, p. 287–290; idem, *Pontica* 26, 1993, p. 260–268; G. Custurea, *Pontica* 26, 1993, p. 259–262; A. Popescu, *SCN* 10, 1993, p. 47–65; Gh. Poenaru Bordea, E. Nicolae, A. Popescu, *SCN* 11, 1997, p. 135–161.

³ Fl. Topoleanu, *BOR* 107, 1989, 11–12, p. 139–148.

⁴ I. Barnea, *Arta creștină în România*, 2, București, 1981, p. 146–152, pl. 59–62; Gh. Mănușu Adameșteanu, *SCIVA* 38, 1987, 2, p. 285–292.

⁵ I. Barnea, în *Studies in Byzantine Sigillography* I, ed. N. Oikonomides, *Dumbarton Oaks*, 1987, p. 153–161 (în continuare SBS; II, 1990; III, 1993; IV, 1995).

în ordine cronologică pe cele mai importante sigilii bizantine apărute până în prezent la Noviodunum–Isaccea.

Cele mai vechi sunt trei plumburi comerciale din sec. IV–VI, dintre care unul are imprimat pe față numele *Chiril*⁶; al doilea numele orașului Pergam⁷, iar al treilea numele unui alt oraș din Asia Mică, mai puțin cunoscut: Assos, în Mysia, la 11 km de Lesbos⁸. Menționăm că dacă numele Chiril se mai întâlnește o dată, cu ortografia latină, pe un sigiliu descoperit mai înainte la Tomis (Constanța)⁹, numele orașelor de pe celelalte două sigilii apar pentru prima dată pe teritoriul Dobrogei, deși numele altor orașe din Asia Mică (Smirna, Efes, Laodiceea, Magnesia, Metropolis, Koloe) se întâlnește pe mai multe sigilii comerciale găsite la Tomis¹⁰ și Sucidava (Izvoarele, jud. Constanța)¹¹. Toate aceste sigilii arată legăturile provinciei Scythia Minor cu orașele de pe țărmul de vest al Asiei Mici, în epoca romano-bizantină (sec. IV–VI).

Trei sigilii cu efigia împăratului Iustinian (527–565) s-au găsit întâmplător la Noviodunum¹². Ele se adaugă celorlalte zece exemplare aparținând aceluiași împărat și culese în decursul timpului pe teritoriul Dobrogei (7 la Tomis, 1 la Sucidava, 1 la Dorostolon și 1 în loc neprecizat), toate la un loc confirmând informațiile izvoarelor literare și adăugându-se la numeroasele mărturii arheologice și numismatice despre importanța legăturilor dintre Bizanț și regiunea Dunării de Jos, în perioada respectivă¹³.

Perioada de mare criză politică și culturală a secolelor VII–IX, în care numărul monedelor și al celorlalte vestigii arheologice a scăzut foarte mult, este reprezentată la Noviodunum de mai multe sigilii de plumb bizantine, dintre care cinci exemplare din sec. VI–VII, purtând pe verso figura Maicii Domnului, iar pe revers monograma cruciformă cu numele titularului¹⁴ și unul singur cu monograma cruciformă de invocatie față de Maica Domnului pe avers și cu monograma-bloc a numelui titularului pe revers¹⁵. Două exemplare, deosebite de toate celelalte, poartă, unul, bustul Sf. Gheorghe pe avers și legendă cu numele aceluiași sfânt pe revers, iar celălalt câte o monogramă cruciformă cu numele *Sergios* pe ambele fețe¹⁶. Un sigiliu din sec. VII–VIII

⁶ I. Barnea, SCN 6, 1975, p. 159, nr. 1; idem, Byzantina, 13, 1985, p. 301.

⁷ Idem, Pontica 18, 1985, p. 240–241, nr. 4 și RESEE 24, 1986, 2, p. 121, nr. 4.

⁸ Idem, SBS IV, p. 101–102.

⁹ H. Metaxa, BCMI 8, 1915, p. 31–35.

¹⁰ Barnea, RESEE 7, 1969, 1, p. 23–26, nr. 1–8.

¹¹ V. Culică, Pontica, 8, 1975 și 9, 1976, nr. 49–53, 61–63 și 116.

¹² Barnea, RESEE 24, 1986, 2, p. 118–119 nr. 2.

¹³ Idem, SBS II, p. 155.

¹⁴ Idem, SCN 6, 1975, p. 160, nr. 3–5; idem, SCIVA 47, 1996, 2, p. 218, nr. 6, și SBS IV, p. 102, nr. 7.

¹⁵ *Ibidem*, p. 102–103, nr. 8.

¹⁶ Idem, Pontica 23, 1990, p. 317–319, nr. 4–5.

poartă numele consulului *Neikias*¹⁷, altul, din sec. IX, pe al stratilatului *Ioan de Chaldea*¹⁸ și un al treilea, din sec. IX–X, pe al protospătharului *Nichita*¹⁹. Adăugate la monedele și sigiliile bizantine din aceeași perioadă, găsite în regiunea Dunării de Jos, sigiliile menționate atestă legăturile și chiar stăpânirea Bizanțului asupra ținuturilor respective. Într-adevăr, flota imperială parcurgea în continuare cursul inferior al Dunării, iar în sec. IX un detașament special al acestei flote avea în pază țărmul de vest al Pontului Euxin, centrul comandamentului aflându-se la Lykostomion (Lykostomo, Lykostoma), tradus mai târziu în limba slavă cu „Vâlkov”, pe brațul Chilia²⁰.

Două sigilii, după câte cunoaștem unicate, aparțin unul lui *David kouropalates* (titlu nobiliar, fost comandant al gărzii imperiale)²¹ și celălalt lui *Nichita Hagiozacharites*, înalte personaje bizantine din a doua jumătate a secolului al zecelea²².

Mai multe sigilii bizantine descoperite la Noviodunum–Isaccea datează din sec. X–XI. Dintre acestea, primul pe care-l amintim este un exemplar fragmentar (inedit), descoperit întâmplător în vara anului 1997²³. El poartă pe avers bustul unui sfânt (probabil Pantelimon) și pe revers legenda cu numele lui „Theophanes, spatharocandidat și *a secretis*” (secretar imperial). Pe un alt sigiliu din fosta colecție D. A. Sturdza, azi la Muzeul de Istorie a României (nr. 567/11), provenind dintr-o localitate necunoscută din Dobrogea (poate tot Noviodunum–Isaccea), *Theophanes*, pe lângă titlul onorific de „spatharocandidat» și funcția de secretar imperial (*a secretis*), deținea și funcția de „judecător (la tribunalul) de la Hipodrom», cea mai înaltă instanță judecătorească din capitala Imperiului bizantin²⁴. Deoarece a doua funcție nu este menționată și pe sigiliul de la Isaccea, rezultă că acesta este anterior, datând probabil, de la sfârșitul sec. X – începutul sec. XI, după cum sunt datate alte 12 sigilii diferite, pe care este asociat titlul de spatharocandidat cu funcția de *a secretis* și care se păstrează în unele colecții din Europa și Statele Unite ale Americii²⁵.

Pe un fragment de sigiliu din sec. X–XI se descifrează numele lui *Nichita, spatharocandidat*, pe restul din legenda dispărută putându-se presupune că era

¹⁷ Idem, SCN 6, 1975, p. 160, nr. 2.

¹⁸ Idem, SBS III, p. 55–56, nr. 1.

¹⁹ Idem, SCN 6, 1975, p. 160, nr. 6.

²⁰ Barnea, DID, III, p. 10–23; idem, Byzantina 3, 1971, p. 154–164.

²¹ Idem, Pontica 23, 1990, p. 319–320 și SBS III, p. 56–57, nr. 2.

²² Idem, SBS I, p. 81, nr. 4.

²³ Mulțumim lui Gh. Mănucu Adameșteanu, care ni l-a pus la dispoziție pentru publicare.

²⁴ Idem, Pontica 18, 1985, p. 244–245, nr. 8 și RESEE, 24, 1986, 2, p. 122–123, nr. 6; text reprodus și în SBS III, p. 146.

²⁵ V. Laurent, *Le Corpus des sceaux de l'Empire Byzantin*, II: *L'Administration centrale*, Paris, 1980, nr. 52, p. 55–59, 61–62, 71–72, 81 și 89.

indicată, de asemenea, funcția de *a secretis* a titularului²⁶. Un sigiliu din sec. XI ne face cunoscut pe un alt „*Nichita, notar și boullotes*”, ultima funcție indicând persoana care aplica sigiliul pe mărfurile controlate, întâlnită în mod excepțional pe sigiliile bizantine²⁷. Un sigiliu aparține lui „*Theodotos Skleros, patrikios*»; personaj din cunoscuta familie *Skleroi* (sec. X–XI), deținând înaltul titlu onorific ce-i însoțește numele²⁸. Un alt *patriciu* purta numele rar *Kotzilos* (sec. XI)²⁹. Un sigiliu pe care este înscris numele lui „*Theodor spătar și primnotar al (themei) Peloponesului*”, datează dinaintea de mijlocul secolului al XI-lea, când thema Peloponesului fuzionează cu cea a Helladei³⁰. El constituie un document valoros pentru legăturile fostului municipiu și port dunărean Noviodunum cu îndepărtata themă din sudul Greciei. În plus, el amintește un alt sigiliu bizantin aparținând unui „*protospătar și strateg al (themei) Peloponesului*”, cu nume neprecizat (sec. XI), descoperit mai de mult la Dorostolon (Silistra, Bulgaria)³¹ și de Leon Nikerites, strălucitul demnitar, general și om de încredere al împăratului Alexios I Comnenul, care, înainte de a ajunge „duce al themei Paradunavon” (după 29 aprilie 1091), fusese strateg al themei Peloponesului, unde îndeplinise și alte înalte funcții³² (v. și mai jos). Contemporane sau puțin mai târzii decât sigiliul lui „*Theodor, spătar*”, sunt sigiliile lui: „*Theodor Kotertzes (?)*, *protonobilisim*”³³; „*Nicolae, vestarh*” (șef al garderobei imperiale)³⁴; „*Nicolae, protospătar, consul și mare chartular (conservator șef) al trezoreriei militare*”³⁵; „*Eustratios Dikaios, comerciar de Develtos*» (oraș bizantin de pe țărmul de vest al Mării Negre)³⁶ și „*Constantin Tachmates*”³⁷. Deosebit de important este sigiliul istoricului bizantin *Georgios Kedrenos*, găsit întâmplător la Isaccea și ajuns în 1975 la Műnz – Kabinett din Berlin^{37 bis}.

Dintre sigiliile din sec. XI–XII, primul pe care-l menționăm este un exemplar (inedit) cu efigia împăratului *Alexios I Comnenul* (1081–1118). Acesta este al treilea sigiliu al lui Alexios I, găsit la Dunărea de Jos. Celelalte două au apărut mult mai în amonte de-a lungul fluviului, unul în insula Păcuiul lui Soare (18 km în aval de Dorostolon – Silistra), iar al doilea, pe malul stâng

²⁶ Barnea, SBS IV, p. 104, nr. 10.

²⁷ Idem, Pontica 23, 1990, p. 324–326, nr. 12 și SBS III, p. 60–61, nr. 7.

²⁸ Idem, Pontica 23, 1990, p. 320, nr. 7 și SBS III, p. 57, nr. 3.

²⁹ Idem, Pontica 23, 1990, p. 321, nr. 8 și SBS III, p. 58, nr. 4. Cf. I. Iordanov, *Izvestija Varna* 28(43), 1992 (1996), 235.

³⁰ A. Bon, *Le Peloponnèse byzantin jusqu'en 1204*, Paris, 1951, p. 202; Barnea, Pontica 18, 1985, p. 246–247, nr. 10.

³¹ N. Bănescu, BSHR 13, 1927, p. 14–15.

³² I. Barnea, DID III, p. 153–154.

³³ Idem, RESEE 23, 1985, 1, p. 34, nr. 3.

³⁴ Idem, Pontica 23, 1990, p. 321–323, nr. 9; idem, SBS III, p. 58–59, nr. 5.

³⁵ Idem, RESEE, 23, 1985, p. 32–33, nr. 2.

³⁶ Idem, SBS I, 1987, p. 82, nr. 5.

³⁷ Idem, SBS IV, p. 104–105, nr. 11.

^{37 bis} S. Schultz. Pontica 11, 1978, p. 102, nr. 14; Natascha Seibt, JÖB (sub tipar).

al Dunării, la vest de orașul Călărași³⁸. Alt sigiliu important găsit pe plaja de la Noviodunum – Isaccea, aparține lui *Adrian Comnenul*, fratele mai mic al lui Alexios I Comnenul, personaj menționat de mai multe ori de nepoata sa, Anna Comnena, în *Alexiada*, ca și de alte izvoare literare. Până acum se cunosc 10 sigilii cu numele său, inclusiv cel de la Noviodunum, pe care se intitulează „*protosebast și mare domestic al întregului Occident*”. Alexios I, fratele său, îl cinstise cu titlul de „*protosebast prea strălucit*”. În primăvara anului 1087, după moartea georgianului Grigore Pakourianos, care lupta contra pecenegilor și a aliaților lor la Dunărea de Jos, împăratul i-a încredințat lui Adrian comanda armatelor imperiale, cu titlul de „*mare domestic al întregului Occident*”. Adrian s-a căsătorit cu Zoe Doukaina, fiica mai mică a împăratului Constantin X Dukas. Intrat în călugărie, sub numele de Ioan, el a murit la 19 aprilie 1105. Pe baza datelor menționate se poate conchide că sigiliul de la Noviodunum cu numele său se datează între anii 1087–1105. Prezența lui la Noviodunum duce cu gândul la vreun ordin scris sau scrisoare adresată comandantului local, poate în timpul războiului contra pecenegilor, din anii 1087–1091, sau câțiva ani mai târziu, în timpul invaziei cumane din anii 1094–1095³⁹.

Două sigilii din aceeași perioadă, găsite în același loc, poartă numele lui *Grigorie Mavrokatalon*, general și consilier al lui Alexios I Comnenul (1081–1118), fost prizonier la pecenegi, de la care împăratul bizantin l-a răscumpărat în schimbul unei însemnate sume de bani (*Alexiada* VII, II, 3 și III 4)⁴⁰. De la același înalt demnitar bizantin se mai cunosc șapte sigilii, dintre care două de la Dorostolon (Silistra), unul de la Preslav⁴¹ și patru inedite⁴². Sigiliile de la Noviodunum, pe care, probabil din cauza legendei metrice, numele titularului nu este însoțit de mențiunea nici unui titlu sau funcțiuni⁴³, este de pus în legătură cu campaniile armatei bizantine împotriva repetatelor atacuri ale pecenegilor la frontiera Dunării de Jos, în prima etapă a domniei lui Alexios I Comnenul⁴⁴.

Un sigiliu descoperit în vara anului 1985 pe plaja Dunării din apropiere de Noviodunum–Isaccea, poartă legenda cu numele lui „*Leon Nikerites, proedros*”, cunoscutul duce de Paradunavon din timpul lui Alexios I Comnenul. Pe baza titlului ce-i însoțește numele, era socotit de noi un unicat și era datat în anii 70–80 ai sec. XI⁴⁵. La câțiva ani după aceea s-a descoperit însă un alt sigiliu identic în cetatea bizantină de la Păcuiul lui Soare⁴⁶. Tot de la sfârșitul sec. XI

³⁸ I. Barnea, *Byzantina* 3, 1971, p. 170–171, nr. 13.

³⁹ Idem, *RESEE* 23, 1985, 1, p. 29–32 și *SBS* II, p. 157–158.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 158 și idem, *Pontica* 23, 1990, p. 323, nr. 10.

⁴¹ I. Iordanov, *Études Balkaniques* 3, 1981, p. 94–97 și *Izvestija Varna* 4, 1983, 19, p. 102–103, nr. 5–7.

⁴² V. Laurent, *ByzZ* 62, 1969, p. 230–231.

⁴³ Barnea, *Pontica* 23, 1990, p. 323.

⁴⁴ Idem, *DID* III, p. 138–153; P. Diaconu, *Les Petchénègues au Bas-Danube*, București, 1970, p. 112–133.

⁴⁵ Barnea, *SBS* I, p. 82–83, nr. 6 și *SBS* II, p. 159, cu bibliografia.

⁴⁶ P. Diaconu, *Dacia*, N.S. 36, 1992, p. 181–182.

datează sigiliul unui oarecare *Constantin Kabalakes*, pe care l-am considerat un negustor originar din fortăreața Kabala, situată în Asia Mică, la vest de Iconium, de la care-și trage numele și orașul Kavala din Grecia. După cum se știe, în urma catastrofei de la Mantzikert (19 august 1071), unde armata bizantină a fost nimicită, iar împăratul Roman IV Diogene făcut prizonier, turcii selgiucizi au pus stăpânire pe toată Asia Mică, întemeind în anul 1080 sultanatul de Rum sau sultanatul de Iconium. Atunci, un mare număr de greci din ținuturile ocupate și-au găsit refugiul mai departe spre vest. Printre refugiați presupunem că se afla și titularul sigiliului de la Noviodunum, ajuns probabil în orașul de la Dunărea de Jos sau în vreun alt centru bizantin, de unde scria cuiva din acest oraș. El ne apare ca un simplu particular, probabil negustor, care nu deținea nici un titlu și nici o funcție⁴⁷. Din aceeași perioadă datează și sigiliul necunoscutului, până acum, *Tatianos Neropoulos*, despre care se poate face aceeași presupunere ca și despre exemplarul precedent⁴⁸. În schimb, *Katakalon Tarchaneiotes*, titularul unui alt sigiliu, este cunoscutul fiu al lui Iosif Tarchaneiotes, aparținând renumitei familii de origine din satul Tarchaneion (Thracia), general bizantin și katepan al Adrianopolului, menționat de Anna Comnena (Alexiada X, 2), cu prilejul invaziei cumanilor din anii 1094–1095 la sud de Dunăre, invazie căreia împăratul Alexios I Comnenul a poruncit ca acest mare comandant militar, „în alianță cu alți distinși adrianopolitani”, să i se opună cu curaj⁴⁹. Un alt sigiliu de plumb, aparținând aceluiași înalt personaj bizantin și executat cu același tipar, a fost găsit la Dorostolon (Silistra, Bulgaria)⁵⁰. Alte sigilii purtând numele lui *K. T.*, dar diferite ca tip, provin foarte probabil de la Constantinopol⁵¹.

Un sigiliu din sec. XI–XII aparține lui „*Georgios Spanopoulos, vestarh*” (șef la vestiarul împăratului)⁵²; altul lui *Nichita*, nume întâlnit și pe alte sigilii din aceeași perioadă, de la Noviodunum–Isaccea, fără să se poată afirma că aparține unuia și aceleiași persoane, mai ales că poartă titluri și funcții diferite⁵³. Un alt sigiliu din aceeași localitate, atribuit sec. XI–XII, se păstrează numai circa jumătate și are ca titular pe un oarecare *Simeon*, constituind, se pare, un unicat⁵⁴. Un ultim sigiliu din sec. XI–XII, pe care-l menționăm, are ca titular pe „*Ioan Vatatzes, kouropalates*”⁵⁵. Numele lui se mai întâlnește pe un sigiliu în mai multe exemplare, purtând titlul de „nobilissim”⁵⁶. Personajul nu trebuie

⁴⁷ Barnea, *Pontica* 16, 1983, p. 264–65, nr. 2.

⁴⁸ Idem, SCN 6, 1975, p. 161, nr. 9; W. Seibt, *ByzZ* 69, 1976, 1, p. 284.

⁴⁹ FHDR III, 1975, p. 114 și 115. Barnea, *SCIVA* 47, 1996, 2, p. 218–219, nr. 7.

⁵⁰ I. Iordanov, *Izvestija Varna* 21, 1985, p. 102–103, nr. 7.

⁵¹ I.G. Leontiades, *SBS* III, p. 36–37, nr. 7; J.C. Cheynet, C. Morrisson, W. Seibt,

Scenau: byzantins de la collection Henri Seyrig, Paris, 1991, nr. 161.

⁵² Barnea, *op. cit.*, p. 219–220, nr. 9.

⁵³ Idem, SCN 11, 1995, p. 187–188, nr. 10.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 188, nr. 11.

⁵⁵ Barnea, SCN 4, 1968, p. 245–246; idem, *SBS* II, p. 159.

⁵⁶ V. L(aurent), *ByzZ* 62, 1969, p. 231; R. Guillard, *Byzantina* 2, 1970, p. 223.

confundat cu Ioan Comnen Vatatzes, fiul lui Theodor Vatatzes și al Eudociei, sora lui Manuel I Comnenul, care a trăit în a doua jumătate a secolului al XII-lea și a fost domestic și guvernatorul themei Thraciesienilor⁵⁷.

Dintre sigiliile secolelor al XII-lea și al XIII-lea, cele mai importante sunt două exemplare aparținând împăratului *Isaac II Angelos* (1185–1195), unul păstrat întreg⁵⁸, iar celălalt numai jumătate⁵⁹. Prezența acestor sigilii la Noviodunum, unde au ajuns probabil cu vreun ordin al împăratului bizantin, arată că în timpul primului împărat al dinastiei Angelilor, Imperiul bizantin posedă încă puncte strategice importante la Dunărea de Jos, atât de necesare flotei imperiale, care continua să circule pe marele fluviu. În plus, ele arată persistența themei Paristrion (Paradunavon) în orice caz până către sfârșitul secolului al XII-lea, fapt atestat și de alte vestigii arheologice, în primul rând de monedele și sigiliile bizantine din aceeași perioadă și chiar mai târziu, găsite, atât la Noviodunum–Isaccea, cât și în alte centre de la sudul și nordul Dunării de Jos⁶⁰. Dintre acestea amintim mai întâi o jumătate de sigiliu de plumb, găsită în ultimul timp la Isaccea, pe care este înscris probabil numele lui *Theodoros Dukas* (sec. XII)⁶¹. Alt sigiliu, găsit mai înainte și bine păstrat, cu legendă metrică pe ambele fețe, aparține lui *Petros Romanakes* (sec. XII), patronim ce se mai întâlnește și pe alte sigilii din aceeași perioadă⁶².

Ultimul sigiliu de la Noviodunum–Isaccea, pe care-l amintim, poartă de asemenea legendă metrică, în care ni se face cunoscut numele lui *Nichita Eugenianos*. Pe baza caracterelor epigrafice ale legendei de pe revers și a figurii lui Hristos de pe avers, sigiliul a fost datat în secolul al XIII-lea, titularul lui fiind identificat cu personajul cu același nume, care a trăit în preajma curții împăratului bizantin cu sediul la Niceea, Ioan III Ducas Vatatzes (1222–1254)⁶³. Acest sigiliu și cel al patriarhului ecumenic Ghermanos II (1223–1240), cu sediul la Niceea, descoperit de asemenea pe teritoriul Dobrogei, împreună cu alte vestigii bizantine din aceeași perioadă, îndeosebi monede, apărute în diferite localități de la Dunărea de Jos⁶⁴, confirmă legăturile Imperiului bizantin cu aceste ținuturi, chiar în timpul Imperiului latin de Constantinopol (1204–1261), când mulți greci și-au găsit refugiul pe teritoriul Dobrogei și în împrejurimile lui⁶⁵.

⁵⁷ R. Guiland, *Recherches sur les institutions byzantines* I, Berlin–Amsterdam, 1967, p. 408, nota 1.

⁵⁸ Gh. Ștefan, *Dacia 9–10, 1941–1944*, p. 489; N. Bănescu, *Les duchés byzantins de Paristrion (Paradounavon) et de Bulgarie*, București, 1946, p. 109–111.

⁵⁹ Barnea, SCN 6, 1975, p. 162, nr. 12.

⁶⁰ Bănescu, *loc. cit.* și urm.; Barnea, *Byzantina* 3, 1971, p. 171–172, nr. 14 și 13 (1985), p. 301.

⁶¹ Barnea, SCIVA 47, 1996, 2, p. 219, nr. 8 (cu bibliografia).

⁶² Idem, SCN 4, 1968, p. 240, nr. 1; L(aurent), *op. cit.*, p. 230.

⁶³ Barnea, *op. cit.*, p. 243–245, nr. 6; L(aurent), *op. cit.*, p. 231.

⁶⁴ B. Mitrea, SCN 4, 1968, p. 253–261. Cf. G. Zacos, *Byzantine lead seals* II, Berna, 1984, nr. 35.

⁶⁵ Barnea, SBS II, p. 161. Cf. S. Brezeanu, *Dacoromania – Jahrbuch für Östliche Latinität*, Freiburg–München, 3, 1975–1976, p. 9–16.

NOVIODUNUM À LA LUMIÈRE DES SCEAUX BYZANTINS

RÉSUMÉ

Situé au nord de la Dobroudja actuelle, sur la rive droite du Danube, à une trentaine de kilomètres environ en amont du Delta, l'ancien *municipium* et port de Noviodunum (Isaccea, dép. de Tulcea, Roumanie), a tenu une place importante dans le développement de la vie économique et militaire de l'Empire romain et puis byzantin. Parmi les découvertes archéologiques faites sur les lieux, les sceaux byzantins en plomb présentent un intérêt tout particulier pour l'étude de l'agglomération romano-byzantine et byzantine de Noviodunum, ainsi que de ses rapports avec Constantinople et les autres centres importants de l'Empire byzantin.

Les plus anciens sont trois plombs commerciaux des IVe–VIe siècles, dont l'une des faces est imprimée dans un cas du nom de Cyrille, dans le second du nom de la ville de Pergame et dans le troisième du nom d'Assos, ville moins connue de l'Asie Mineure. Trois sceaux portent l'effigie de l'empereur Justinien (527–565).

La période de la grande crise politique et culturelle des «siècles obscurs» VIIe–IXe et illustrée à Noviodunum par plusieurs sceaux, dont cinq exemplaires des VIe–VIIe siècles portant l'image de la Sainte Vierge sur l'avvers et le monogramme cruciforme du nom du titulaire sur le revers. Deux sceaux sont décorés avec la figure et les monogrammes des noms des saints Georges et Serge. Un sceau des VIIe–VIIIe siècles porte le nom de Jean de Chaldée et le troisième celui de Nicétas. Deux sceaux du Xe siècle appartiennent à Nicétas Hagiozacharités.

Des Xe–XIe siècles datent les sceaux portant les noms suivants: Théophanès spatharocandidat et *a secretis*, Nicétas spatharocandidat et *a secretis*, Nicétas notaire et boullotès, Théodotós Skléros patrice, Kotzilos patrice, Théodore spathaire et protonotaire de Peloponèse, Théodore, Kotertzès, Nicolas vestarque, Eustratios Dikaios, commerçiant de Déveltos, Constantin Tachmatès et Georgios Kedrénos, le réputé historien Byzantin.

Parmi les sceaux des XIe–XIIe siècles, les premiers à mentionner sont les plombs de l'empereur Alexis Ier Comnène (1081–1118) et de son frère cadet Adrien Comnène. De la même époque datent les sceaux de Grégoire Mavrokatalon, Léon Nikérites proèdre, Constantin Kabalakès, Tatianos Néropoulos, Katalon Tarchaneiotès, Georges Spanopoulos, Kratéros Kaloutinos, Jean Batatzès, europolite et Nicolas protospathaire, consul et grand chartulaire de la trésorerie militaire.

Parmi les sceaux des XIIe et XIIIe siècles, les pièces les plus importantes appartiennent à l'empereur Isaac II Ange (1185–1195) – deux exemplaires –, Petros Romanakès, Théodore Doukas et Nicétas Eugénianos.